

Wegwijzer bij

Zeldzaam Zilver uit de Gouden Eeuw

De Utrechtse edelsmeden Van Vianen

Deze wegwijzer voert u langs tien van de belangrijkste stukken op de tentoonstelling "Zeldzaam Zilver uit de Gouden Eeuw".

De informatie in dit gidsje betreft voornamelijk de stijlontwikkeling in het werk van de Van Vianens.

In de catalogus bij de tentoonstelling wordt daarop uitvoeriger ingegaan en komen natuurlijk ook andere aspecten uitgebreid aan de orde.

De plattegrond op de achterkant van deze wegwijzer geeft aan in welke vitrines de tien voorwerpen zich bevinden. Tevens is in de bijschriften van deze voorwerpen de aanduiding "wegwijzer" opgenomen.

14 december 1984 tot en met 10 februari 1985

Centraal Museum, Agnietenstraat 1, Utrecht

Geopend:

Dinsdag tot en met zaterdag van 10.00 uur tot 17.00 uur, zon-
en feestdagen van 14.00 uur tot 17.00 uur, maandag en
nieuwjaarsdag gesloten

Ernst Jansz. van Vianen (3de kwart 16de eeuw - 1637/40)
Beker van het Sint Maartens- of brouwersgilde te Haarlem, 1604
 Frans Halsmuseum, Haarlem

- [cat. nr. 3] Het vroege werk van Adam en Paulus van Vianen is traditioneel van karakter. Het vertoont een directe samenhang met de Europese edelsmeedkunst van de 16de eeuw. Ook deze beker van Ernst Jansz. komt overeen met een internationaal standaardtype. De vorm wordt gekenmerkt door een symmetrische opbouw en duidelijk te onderscheiden delen. Een cylindervormig middenstuk met een verbrede boven- en onderrand rust op een voet met een vaasvormige stam met vier voluten die eindigen in vrouwenkopjes. Het geprofileerde deksel heeft een beeldengroep als bekroning. Naast de vier medaillons met scenes uit het leven van Sint Maarten zijn over het hele voorwerp ornamentale versieringen aangebracht. Deze bestaan uit zeer gangbare renaissancemotieven, zoals bladmotieven, rolwerk, bloemguirlandes, engelenkopjes en satyfiguren. Bij de totstandkoming van deze beker waren verscheidene kunstenaars betrokken. Ernst Jansz. voerde het drijfwerk uit. Hij heeft deze opdracht waarschijnlijk gekregen omdat bekend was dat hij de techniek van het drijven uitstekend beheerste.

Paulus van Vianen (ca 1570-1613)*Tazzaschaal met Saul en David, ca 1595*

Centraal Museum, Utrecht

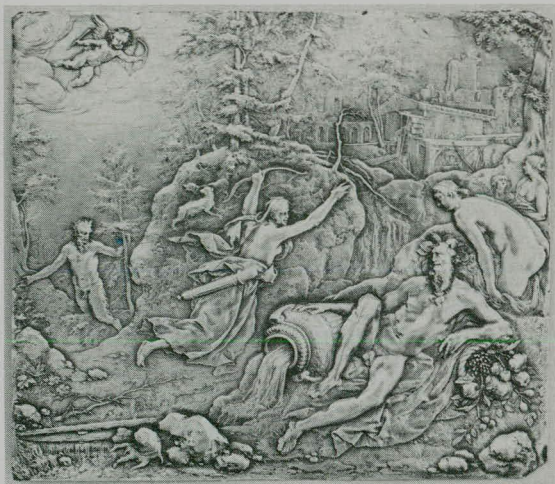
- [cat. nr. 4] Het was in de 16de en 17de eeuw gebruikelijk dat een edelsmid werkte naar ontwerpen, prenten en modellen van andere kunstenaars. De beker van het Sint Maartensgilde van Ernst Jansz. van Vianen is daar een voorbeeld van, evenals deze schaal van Paulus van Vianen. Hij heeft de compositie ontleend aan een houtsnede uit 1555 naar Frans Floris. De renaissancezaal op de achtergrond, met cassettetongewelf en zuilengalerij, lijkt op een prent naar Hans Vredeman de Vries uit 1560. Door deze ontleningen aan prenten van veel vroeger datum maakt de tazzaschaal een 'ouderwetse' indruk. In deze stijl zijn rond 1600 grote aantallen plaquettes in Neurenberg en Augsburg gemaakt. Paulus van Vianen heeft de schaal waarschijnlijk gemaakt tijdens zijn verblijf in München, waar hij als zilversmid werkzaam was aan het Beierse hof.

Paulus van Vianen*Plaquette met Pan en Syrinx, 1603*

Rijksmuseum, Amsterdam

- [cat. nr. 10] Na 1600 voert Paulus van Vianen zijn figurale voorstellingen uit naar eigen ontwerp. Deze sluiten nauw aan bij de stilistische vernieuwingen in de schilder- en beeldhouwkunst. Een van die vernieuwingen was het maken van schetsen in de vrije natuur. Het resultaat daarvan was een zeer natuurgetrouwe weergave van het landschap. Paulus van Vianen wist zijn schetsen met ongeloofelijke verfijning om te zetten in de gedreven achtergronden van zijn plaquettes. De wijze waarop hij met minieme hoogteverschillen een enorme dieptewerking weet te suggereren is technisch ongeëvenaard. Tevens weet hij een zeer realistische stofuitdrukking te bereiken.

Paulus van Vianen*Tazza met het oordeel van Paris, 1607*

Rijksmuseum, Amsterdam

- [cat. nr. 20] Deze tazza toont heel duidelijk de relatie tussen de tekeningen en het zilver van Paulus van Vianen. In de landschappen op de voet en de nodus zijn verschillende natuurstudies verwerkt die hij al enkele jaren eerder tijdens zijn verblijf in Salzburg had gemaakt (cat. nr. 36, 37, 42). Ook van de tazzaschaal is de ontwerptekening bewaard gebleven. De voorstellingen worden omlijst door uit beenderen samengestelde maskers en langgerekte dierschedels. Deze ornamentiek is nieuw in het werk van Paulus van Vianen. Tot dan toe gebruikte hij de gangbare renaissancevormen, waarmee hij ook de achterkant van een tekening uit 1606 heeft volgeschetst (cat. nr. 44). In de stukken, die hierna volgen, neemt dit zogeheten kwabornament steeds grilliger vormen aan. Het rijst uit het vlak omhoog en gaat nadrukkelijk de contouren van het voorwerp bepalen, zoals bij de gouden beker met een voorstelling van Diana en Actaeon uit 1610 (cat. nr. 24).

Paulus van Vianen

Kan en schotel met voorstellingen uit de geschiedenis van Diana, 1613

Rijksmuseum, Amsterdam

[cat. nr. 32] De laatste tien jaar van zijn leven was Paulus van Vianen werkzaam aan het hof van keizer Rudolf II. Het merendeel van de kunstenaars die aan het Praagse hof verbonden waren, werkte volgens de principes van het zogenoemde maniërisme. Kenmerkend voor deze stijl zijn de elegante draaiingen en houdingen van de menselijke figuren. In het compositieschema wordt het middenvlak vaak vrijgelaten. De randen worden gevuld met naar verhouding groot weergegeven bijfiguren. De belangrijkste gebeurtenis speelt zich soms enigszins op de achtergrond af. Dat is ook het geval op het plat van de schotel, waar de badende Diana Actaeon in een hert verandert. Het virtuoze vakmanschap van Paulus van Vianen komt in deze pronkstukken volledig tot zijn recht. Kenmerkend zijn de weergaloze verfijning in het landschap, de schitterende figuren die met een ongeëvenaarde techniek in het zilver zijn gedreven en de fantastische kwabornamentiek, die een zelfstandig element vormt en tevens een bindende factor is in het geheel. Deze kan met schotel is het laatste ons bekende werk van Paulus van Vianen. Daardoor krijgen deze stukken ongewild het karakter van een artistiek testament.

Adam van Vianen (1568/69 - 1627)*Kan met deksel van verguld zilver, 1614*

Rijksmuseum, Amsterdam

[cat. nr. 61] Adam van Vianen heeft deze uitzonderlijke kan gemaakt in 1614, in opdracht van het Amsterdamse zilversmidsgilde, dat hiermee de nagedachtenis wilde eren van Paulus van Vianen, hun internationaal beroemde collega. Een dergelijke eervolle opdracht getuigt van het aanzien dat Adam toen al had.

In het werk van Adam komt de vormgeving van de kan als een totale verrassing. Ook binnen de Nederlandse edelsmeedkunst is het een uniek en verbijsterend stuk. De kan is gedreven uit één enkele plaat zilver, op een wijze die de vervormbaarheid van het materiaal ten volle uitbuit. Het kwabornament, tot dan toe voornamelijk nog als decoratie toegepast, wordt hier uitgewerkt tot een stijl die volledig de vorm van het object bepaalt. De hele kan lijkt te bestaan uit een weke massa, die permanent in beweging is. Herkenbaar in deze massa zijn nog een voorovergebogen vrouwenlichaam dat overgaat in het handvat, een ineengehurkte aap die zit op een ronde voetplaat met een masker en de geopende muil van een monster aan de achterzijde van de kan.

Adam van Vianen*Zoutvat met doedelzakspeler, 1621*

Particuliere collectie

[cat. nr. 70] Adam van Vianen heeft zich in zijn latere werk meer en meer toegelegd op het drijven van bijna vrijstaande figuren, die de stam van een tazza of een zoutvat vormen. Dit werd gezien als een uitzonderlijke prestatie voor een edelsmid. Hij plaatste zich daarmee op hetzelfde artistieke niveau als een beeldhouwer. Die verandering van status blijkt ook uit het feit dat Adam van Vianen zijn stukken niet langer merkt met zijn meesterteken, maar ze voorziet van zijn signatuur. Adam van Vianen kiest beroemde Italiaanse beeldhouwwerken als voorbeeld. De gelijkenis tussen de doedelzakspeler van dit zoutvat en een bronzen beeldje van Giovanni da Bologna is opvallend. Het kwabornament gebruikt Adam in deze jaren nog voornamelijk in de voet en de rand van zijn objecten. Het grillige karakter van zijn werk is verdwenen en heeft plaats gemaakt voor een rustige en evenwichtige opbouw waarin de vaak realistisch weergegeven figuren een sterk accent leggen.

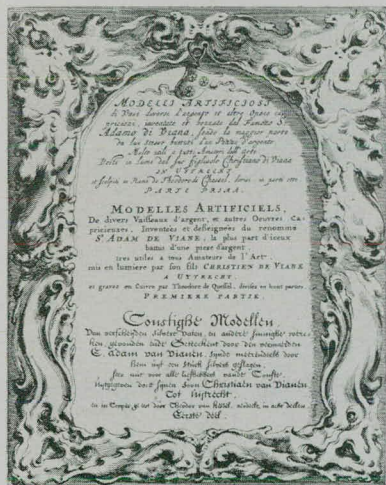

Christiaan van Vianen (1600/05 - 1667)*Constighe Modellen, ca 1650*

Prentenkabinet der Rijksuniversiteit, Leiden

[cat. nr. 94
en 95
t/m 101]

Het werk van Adam van Vianen is voortgezet door zijn zoon Christiaan, die zelfs enkele onvoltooide stukken van zijn vader heeft afgemaakt. Christiaan van Vianen heeft ook de 'Constighe Modellen' uitgegeven, omstreeks 1650. Dit modellenboek bevat 43 ontwerpen van Adam van Vianen, voor het merendeel ook door hem uitgevoerd. Waarschijnlijk zijn de etsen gemaakt door Theodor van Kessel, naar tekeningen van Christiaan van Vianen. De prenten waren bedoeld als voorbeeld voor edelsmeden. Hoewel de oplage van het boek klein was heeft het duidelijk aan zijn doel beantwoord. Tot in de twintigste eeuw hebben edelsmeden zich laten inspireren door deze ontwerpen. Ook op schilderijen ziet men herhaaldelijk voorwerpen die gebaseerd zijn op deze prenten. Daarbij is niet altijd vast te stellen of deze stukken inderdaad hebben bestaan.

Christiaan van Vianen*Schaal met dolfijnen, 1635*

The Trustees of the Victoria and Albert Museum, Londen

- [cat. nr. 88] Evenals Paulus van Vianen heeft Christiaan van Vianen gewerkt voor buitenlandse vorsten. Hij was eerst als hofedelsmid in dienst van koning Karel I van Engeland en later bij Karel II. Van de weinige stukken die van Christiaan bewaard zijn gebleven is dit een van de meest oorspronkelijke ontwerpen. In zijn andere werk is vaak de invloed van zijn vader duidelijk aanwijsbaar. Opvallend bij deze schaal is het contrast tussen de matgeponste rand en het letterlijk schitterende wateroppervlak van het middenstuk. De gebolde rand heeft de vorm van twee dolfijnen, waarvan de koppen een masker vormen. Daaruit lijkt water te stromen in het verdiepte middenstuk. Bij dit object is het effect vooral gericht op het verkrijgen van een harmonie in de totale vorm.

Michiel de Bruyn van Berendrecht (ca 1608 - 1670)*Zoutvat met Bacchus, 1650**Zoutvat met Ceres, 1650*

Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam

[cat. nr. 104 105] Het werk van de Van Vianens heeft een belangrijke stempel op de Nederlandse edelsmeedkunst gedrukt. Leerlingen en andere navolgers namen hun voorstellingen en modellen over in aangepaste vorm. Michiel de Bruyn van Berendrecht was een leerling van Adam van Vianen. Later werd hij de compagnon van Christiaan, toen deze in 1660 voor de tweede keer naar Londen vertrok. Het werk van Michiel de Bruyn van Berendrecht heeft altijd sterk onder de invloed gestaan van Adam en Christiaan van Vianen. Bij deze zoutvaten uit 1650 heeft hij gedeelten ontleend aan twee veel vroegere Van Vianenstukken. Van het zoutvat met de doeldelzakspeler uit 1621 door Adam van Vianen heeft hij de achterkant overgenomen, waar Daphne in een laurierboom verandert. Van een tazza uit 1631 door Christiaan ontleende hij de Bacchusfiguur van de stam. De overeenkomsten met deze stukken laten tegelijk het verschil in kwaliteit duidelijk zien. Zowel de figuren als het ornament zijn door Michiel de Bruyn van Berendrecht vooral in de detaillering grover en schematischer uitgevoerd, waardoor het geheel de verfijning mist die zo kenmerkend is voor het zilver van de Van Vianens.

Woordenlijst

Cartouche

met krullen, rolwerk of kwabornament omlijst vlak, waarop een opschrift kan worden aangebracht

Cuppa

het kelkvormig bovenstuk van een bokaal of beker, meestal gemonteerd op een stam en een voet

Dekplaat

ronde, meestal fraai bewerkte plaat die tegen de onderkant van een tazzaschaal wordt bevestigd om de onbewerkte zijde aan het oog te onttrekken

Guirlande

slinger van groen en bloemen

Kwabornament

grillig ornament gebaseerd op verschillende anatomische elementen, zoals beenderen, huidplooien en spierbundels gecombineerd met fantastische wezens, maskers, gezichten en voluten, palmetten, rozetten, quirlanders enz. in vloeiende overgangen die geen duidelijk gemarkeerd begin en einde hebben

Mascaron

groteske of fantastische mensen- of dierenkop

Nereïde

waternimf

Nodus

verdikking in de stam van een tazza of beker

Palmet

ornament in de vorm van een waivormige palmtak met symmetrisch geordende bladeren

Renaissance-ornamenten

verzamelnaam voor verschillende ornamenten, o.a. palmetten, rozetten, voluten, leeuwekoppen etc. die in de periode 1475-1550 veel werden gebruikt en veelal ontleend waren aan de architectuur van de Griekse en Romeinse oudheid

Rolwerk

ornament in de vorm van omkrullende banden die uit het vlak naar voren komen

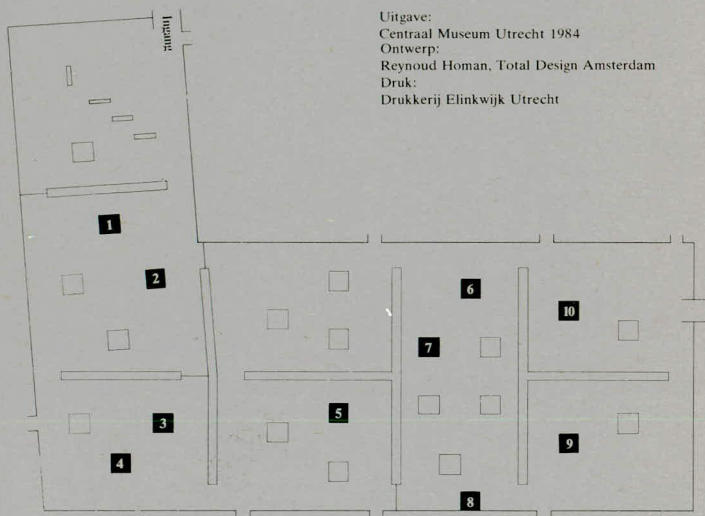
Tazza

ronde, vrij wijde en ondiepe schotel of drinkschaal op hoge stam en voet

Voluit

spiraalvormig uitlopend ornament

Plattegrond

Uitgave:

Centraal Museum Utrecht 1984

Ontwerp:

Reynoud Homan, Total Design Amsterdam

Druk:

Drukkerij Elinkwijk Utrecht